

après avoir suivi l'origine de l'Orthros byzantin jusqu'au Xe siècle, dans le périodique *Orientalia Christiana*, dit à la page 207 que l'office des Matines arméniennes, du moins tel qu'il est décrit dans les oeuvres du Catholicos Jean Otsnétsi, nous permet de retrouver l'Orthros grec bien plus loin que dans le Xe siècle; «car, ajoute-t-il, inutile d'insister sur l'accord parfait entre la deuxième partie de ces matines arméniennes avec celles de l'Orthros byzantin, et il ne peut y avoir de doute que les Arméniens aient pris modèle sur les Byzantins et nous dévoilent ainsi l'ordonnance de cette deuxième partie de l'Orthros bien avant le VIIIe siècle.»

Vêpres. – D'après le même éminent liturgiste, les Vêpres arméniennes, telles qu'elles sont décrites par le catholicos Jean Otsnétsi, nous donnent l'image réelle des Vêpres byzantines au VIIIe siècle (*Introductio in liturgiam Orientalem*, p. 193) «il y manque toutefois la récitation du psautier..... et la lecture des Saintes Ecritures; c'est pourquoi il ne se trompe pas celui qui pense que ces deux particularités ont été reçues dans le rite Byzantin, après que l'Eglise arménienne déjà constituée dans sa Liturgie au V et VIe siècle, se fut séparée de l'Eglise Universelle.»

Conclusion. – Ces citations nous dévoilent l'apport précieux que la Liturgie arménienne fournit à la science des Liturgies Orientales comparées, et le rôle qu'elle peut jouer dans la reconstruction antique de ces mêmes Liturgies.

II. – Collaboration aux études des savants Liturgistes Européens.

Le T. R. P. AL. Raes, en traitant des rites de la Pénitence chez les Armé-

niens, dans l'*Orientalia Christiana periodica*, Vol. XIII, N. 3-4 conclut ainsi son article; «D'ultérieures recherches, faites surtout chez les auteurs arméniens et, espérons-le, par les Arméniens eux-mêmes pourront apporter la solution à ces questions.» Si l'on excepte les RR. PP. Mekhitaristes tant de Venise que de Vienne qui ont fourni des travaux éminents en la matière, on est obligé d'avouer que la science liturgique fait complètement défaut dans la récente littérature arménienne. Les causes en sont multiples. Rien ne sert de s'y attarder; il est de beaucoup préférable d'y apporter sa contribution.

Encensement. – Le T. R. P. AL. Raes écrit dans son livre «*Introductio ad Liturgiam Orientalem*, p. 189» Les juifs faisaient tous les jours matin et soir le sacrifice de l'encens. Et à la page 186: «Au commencement de tout office (chrétien) de quelque importance, on encensait tout l'édifice sacré afin de le purifier du malin esprit.»

Or, nous voyons la réminiscence de cette pratique se perpétuer dans l'Office arménien au moins jusqu'à la fin du XVIIe siècle. En effet nous lisons dans les rubriques du livre d'office appelé «*Adeni Jamakirq*», imprimé à Marseille en 1673, p. 4 et p. 9 les deux instructions suivantes. 1) Aux nocturnes qu'on chantait de très bonne heure et qu'on faisait suivre immédiatement des matines et de Prime: «Tout d'abord le portier, (prêtre ou diacre) allume les lampes, encense (l'édifice), sonne trois fois la cloche et va au milieu du chœur devant le maître-autel, se prosterne, imité par le chœur. 2) Aux Vêpres: «Avant toute chose, le portier (diacre ou prêtre) allume les lampes, encense et sonne les cloches». Aujourd'hui cet

encensement avant l'office ne se pratique plus à notre connaissance.

Lectio continua. – La lectio continua est encore observée ad amussim pour les Evangiles jusqu'à nos jours durant la période pascale. Dans l'*Ordo* ou «*Donatsouts*» imprimé à Venise en 1782, p. 117 nous lisons la rubrique suivante au Lundi de Quasimodo: «à partir de ce jour commence la lecture des quatre evangiles, chaque jour une pericope de chaque évangile, par ordre de manière à tout terminer à la Pentecôte; S. Luc aux matines; S. Jean à la messe; S. Mathieu au début des Vêpres et S. Marc à la fin des Vêpres. Cette rubrique est observée dans tous les Bréviaires.

GRÉGOIRE Archevêque HINDIÉ

(à suivre)

ՔԱՆԻ ՍԸ ՕՐ ՀՈՈՍԻ ՄԷՉ

ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՍ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ.

ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՍ ՍԱԼՎԱՏՈՐ ՏԱԼԻ-Ի

Յաւիտեան հաղաքն ահա: Տարիներ վերջ, պատերազմի արհաւիրքներէն յետոյ առաջին անգամ է որ զորքերու բերումով կը գտնուիմ հոս քանի մը օրուան համար (Մայիս 19-25):

Հնութիւնը դասական մեծութեան եւ արուեստի չեզոքութեան, հեթանոս ու քրիստոնէայ Հոռմի՛ կը փոշի իր պատկանելի հմայքը այցելուին: Սըրբազան տաճարներու վեհութիւնը հոռմէական մեծած փառաւոր քաղաքակրթութեան մը քովը, ժամանակին գերիշխանութիւնը փաստող միակ անժխտելի իրականութեամբ մը կը փայլալէ ու կը ցնցէ հոգին:

Քաղաքագրի աւերակներու վրայ կը ծաղկի իտալական ճարտարարուեստի հանճարը. ու ամէնուրեք վերանորոգութեան ոյժը կը ցցուի դիմացը: Նոր կայարանը արդէն լրացած, հսկայի մը պէս փռած է իր վսեմութիւնը: Հոն հինէն ոչինչ կայ, բացի մեծութեան դադափաբէն: Արդէն զործնա-

կանին մէջ լուծած է ամէն վայելչութիւն, ամէն պահանջ արուեստի, աչքի ու ներդաշնակութեան դժերուն:

Այդ քանի մը օրերուն առիթը ունեցայ երկու զեղեցիկ ցուցահանդէսներ այցելելու:

Ձեռագիրներու ցուցահանդէսն էր առաջինը: Ձեռագրի հանդէպ յարգանք, սէր ու խնամք չէր տող նկատելի ցուցահանդէս մըն էր, բացուած «Փալատացոյ Վենեցիայ»-ի ընդարձակ սրահներուն մէջ: Հին, միջին, կոթիկ շրջաններու արտադրութիւնները կը ցուցադրէին այցելող հասարակութեան իտալ հանճարը, միտքն ու ճաշակը: Արտասահմանէն ոչինչ կար հոն: Օտար արուեստի նմոյշներն ալ, ինչպէս յունական, ասորական, ֆլաման, ֆրանսական դպրոցներու գործեր, որ հոն ապակեայ դարակներու տակէն կը ցուցադրէին իրենց զեղեցիկութիւնը, հնութիւնը, եւ տարբերութիւնները մին միւսէն, հաւաքուած էին իտալական այլեւայլ թանգարաններէն եւ կազմած չքեղ ամբողջութիւն մը, պատկանելի, խոսուն եւ պատմականօրէն նշանակալից:

Սըրբազան մանրանկարչութիւնը տիրականն էր: Աստուածաշունչի, Ս. Հայրերու գործեր, ծիսական գրքեր իրենց լաւագոյն նմոյշներովը ներկայ էին հոն:

Հնագոյները Ե., Ը., Թ. դարերէն էին: Իտալական դանդաղ դպրոցներ՝ վենետիկեան, պոլոնեական, լոմպարտական, փլորենտինական, նեապոլեան, արուեստի գործեր, սըրբազան կամ ոչ, իրենց հիանալի գունազեղ պէտպիսութեամբը կը պատկերացնէին դարերու յեղաշրջումները:

Օտար ձեռագիրներու շարքին, ինչպէս բիզանդականներու, ասորականներու քով՝ կը նշմարուէին նաեւ իրլանտական, անկլոսաքսոն, քարոլինեան, օթթոնեան եւ վիզիլիթեան շրջաններու գործեր ալ, ու մանաւանդ ֆրանսական դպրոցին զեղեցիկ նմոյշները՝ դիմադժական կատարելութեամբ:

Այդ օտար ձեռագիրներու շարքին նկատելի էր Ղպտի լեզուով Հին Կտակարան մը Ե. դարէն (պահուած Նարոլիի Աղգ. Մատենադարանին մէջ), Ասորական Աւետարան մը 2. դարէն (պահուած Ֆիբէնցէ Լատրէնտեան Մատենադարանին մէջ), Յունական Աւետարան մը 2. դարէն (պահուած Բոսսանոյ Գալապոլոյի մայր եկեղեցւոյն մէջ), եւ յաջորդ դարերու գործեր:

Հայկականէն կար միայն Աւետարան մը, ԺԶ. կամ ԺԷ. դարու գործ, նուիրուած Պետրոս Ար-

բուժեան: Արտառոց յղացում մը անշուշտ, ուր նպատակը կարծես զոհացումն է, սակայն մը-տածութիւնը նորը է եւ ներքոնքն արտայայտուած:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԴԻՄԱԳԻԾԸ, ՆՈՒԱԳՈՂ ԳԱՆԿԸ մտածութիւններու արդիւնք են, եւ իբր արտայայտութիւն կը պարունակեն բացառիկ ձեւեր, հոգեկան արամադրութիւններ: Տալի՝ դարուն նկարիչն է, որ ունի խորք, մտածութիւն, բայց իբր քեֆնի՝ կը գերազանցէ շատ շատերը արդիւնքն են, որոնց քով կ'իշխէ բացարձակ անհոգութիւնը զիջելու եւ գոյներու խնամքին:

«Մենք կ'ապրինք, կ'ըսէ Տալի, Ֆրանսական յեղափոխութենէն ծնած հին նիւթապաշտութեան մը վերջին հետեւանքները: Բնական է հետեւարար՝ որ երբ ոչ մէկ բանի հաւատք կ'ընծայուի, արուեստի ուղիին վրայ ալ ոչ մէկ գեղեցիկ բան կ'արտադրուի: Այսօր, սակայն, նիւթը հետզհետէ կը կորսնցնէ իր թանձրութիւնը, եւ կ'երթանք դէպի հոգեղինացումը նոյնիսկ նիւթին, կ'երթանք դէպի գաղափարը ոյժին, հիւսնական զօրութեան ուղիով: Երբ վերստին մարդկութիւնը սկսի հաւատալ ոգիներուն եւ հրեշտակներուն, այն ատեն դարձեալ պիտի ծնանին Ռաֆայէլներ: Կը բաւէ, կը բացազանջէ Տալի, կը բաւէ ժըրտելը, հարկ է հաստատել այլեւս՝ փոխանակ սկզբակի ժխտումներու: Խաւա՛տք պէտք է ունենալ եւ վտարել մարդկութենէն հոգեկան հեղ-գութիւնը, քեֆնի՝ պէտք է ունենալ, փոխանակ ջանալու յեղափոխութիւն եւ հակադրութիւն ատաղ բերելու գեղարուեստի մէջ: Այն ատեն է որ պիտի գայ մշտնադար վերածնունդը: Այդ վե-

րածնունդը՝ որուն կը ցանկայ Տալի, պիտի բա-նայ մարդկութեան համար նորոգ կեանքի մը արշալոյսը:

Ճշգրտութիւնը զօրութեւ, եւ համեմատութիւնն ու ներդաշնակութիւնը գոյներու ընտրութեան՝ կը կազմեն իր առաւելութիւնները եւ միանգա-մայն իր յատկանիշները: Իր բնականաբար, իր մանաւանդ ծովանկարները, վճիռ ցորացումները ջուրներուն, որոնց մէջ կը յաջողի ան գերազանց-օրէն, թեթեւ ու սլացիկ հոգեկանութիւն մը դը-նելով նաեւ այդ կարգի պատասաններուն վրայ՝ ապացոյց են թէ իր տաղանդը լայն հորիզոննե-րու կը նայի:

Նուրբ ոսկերիչ մ'ալ է Տալի. իր շինած սիրտը կենդանի բարախումներով ցուցահանդէսի սրահ-ներուն մէջ բազմութիւններու հիացման առար-կայ էր. նմանապէս արցունք քափող աչքը՝ ա-կունքներով շինուած, գեղեցիկ նորութիւն կը կազմէր: Ճշգրտութեան սէրը, չափի ու համե-մատութեան զգացումն է որ կը մղէ զինքը խը-նամելու իր նկարներն ալ, ձեւական ու թեքնի-քական կատարելութեան համելու համար:

«Իմ փառասիրութիւնս է, կ'ըսէ Տալի, առնել ինչ որ ունի գեղեցիկ ու կենսունակ նոր արուես-տը, եւ միացնել զայն Վերածնունդի մեծ աւան-դութեան. որովհետեւ հիններուն քով էր արտա-յայտութիւնը՝ որ հասաւ իր գագաթնակէտին: Կատարելութեան ձկտումը չունի սահման, եւ վրա չկայ որ անդին անցնինք այդ սահմանէն. որովհետեւ չէ կարելի արդէն հասնիլ անոր: Գո-յութիւն չունին գլուխգործոցներ...»:

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ - ՎԵՆԵՏԻԿ

~ ԱՐԱԳ ԵՒ ԱՆԹԵՐԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ — ՄԱՏՁԵԼԻ ԳԻՆԵՐ ~

Տպարանս կը ստանձնէ ամէն տեսակ հրատարակութիւն Հայ եւ Եւրո-պական լեզուներով, ինչպէս նաեւ Վաճառականական թուղթեր, Նամակի թուղթ, Պահարան, Քարտեր՝ գունատիպ եւ պարզ, Այցե-տոմսեր, Պիտակներ եւ այլն, եւ այլն: Առանց վարանելու դիմեցէ՛ք՝

IMPRIMERIE ARMÉNIENNE

St. Lazare — VENISE — (Italie)

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒՆԵՐ Ի Ս. ՂԱԶԱՐ

1883

- Յունր. 27 Regina Mary (née Agaleg) - England
Մարտ 8 Lydia Knapp Karganian - Tiflis
Ս. Մարկոսեան
Մարտիս Թորվանեան
Ապրիլ 12 Ն. Տ. Յ. Կարոյ
13 Ա. Փրեդոնեան
15 Հ. Անտոն Թիրոյեան Միսիքաբեան - Վիէննա
18 Աննա Զամբեան
Արք. Զամբեան
19 Հ. Վարդան՝ Վ. Ըստկաբեան Միսի-քաբեան - Վիէննա
Մայիս 2 Rosalija Demianovicz - Bessarabija
5 Ներսէս Երամ (հին աշակերտ Մ. Ռ. վարժարանի) - Պաղատա
Ս. Գարապոյոս (հին աշակերտ Մ. Ռ. վարժարանի)
Յովսէփ Աղջիկեան
Երուանդ Արսլանեան - Ալեքսի
Գ. Հալանեան
Յ. Մըսքըլեան
19 Միքայիլ Տիւղեան
Գարիկա Տիւղեան
Թագուհի Թարաբլեան
Յունիս 22 Սիմոն Յովսէփեան - Խազունցի
22 Կարապետ Տէր-Պողոսեան - Շիշբա-փափայ
Յունիս 12 Յովհաննէս Փափաբեան, Երգարունցի
24 Տէր Ղուկաս Պարունեան
Գրիգոր Տուխայան
30 Մկրտիչ Էմիլ
Օգոստ. 18 Կ. Սըվանեան - Կ. Պոլիս
Սեպտ. 20 Վ. Գասապեան - Կ. Պոլիս
Հոկտ. 5 Յովսէփ Մ. Անքէլեան - Պիլէնիկ
Գ. Յ. Ֆիլեմոնեան - Տրապիզոն
Հայկ Ս. Թիւիկեան - Տրապիզոն
Օննիկ Մ. Ղապտանեան - Տրապիզոն
Յարութիւն Թիրքեան - Կ. Պոլիս
Մկրտիչ Պ. Հէֆիմեան - Կ. Պոլիս
Աղբաւոր Պ. Ֆեմիլեան - Կ. Պոլիս
Արքիւր Ապաղլուխ - Կ. Պոլիս

Անտոն Պէնիտեան - Կ. Պոլիս
Վահէ Իսկէնտէրեան - Կ. Պոլիս
Գրիգոր Գըլբը - Կ. Պոլիս
Պողոս Եռսուֆեան - Կ. Պոլիս
16 Նազարէր Սիբաբեան
26 Կոմիտաս Ստեփանեան - Կ. Պոլիս
27 Ա. Միքայիլ Պոյանեան - Տիգրանա-կերտ
Նետոն Մ. Պոյանեան - Կ. Պոլիս

1884

- Յունր. 29 Lazari Zadarowicz - Galicyi
Wanda Grudzinskah Zadurowna
Galicyi
Միլոն Էլմասեան Մուխալիցի, Փոքր Ասիա
Յովհաննէս Այվազեան
Մարտ 15 Համբարձում Հախումեան - Շուշի.
Ղարաբաղ
Աղբաւոր Գորոյեան - Պարսկ.
Գալիէ
Կարապետ Միլոնեան - Ջուղայեցի
Ապրիլ 11 Կ. Մագաստար - Կ. Պոլսեցի
23 Fr. Markus Chahin dei Fate bene
Fratelli - Constantinople
Մայիս 14 Մնացական Հախումեան - Ղարաբաղ
Աղբաւոր Յակոբեան - Կ. Պոլիս
23 Սահակ Բիւյ. Ճիգմեան
Յունիս 4 Խոսրով Խարափեան - Աղբաւորացի
9 Ստեփան Փափաբեան
Աննա Փափաբեան
Յունիս 1 Ստեփան Գէտտէրեան - Իգմիր
6 Գէորգ Բաշիւնջաղեան - Սղմախեցի
Տրդատ Լիսիցեան - Տփլիսեցի
Հ. Փիլիպպոս Վասպեան Կրօնաւոր
Միսիքաբեան
Օգոստ. 1 Պետրոս Տայեան - Պարտիզակցի
Հոկտ. 26 Յովհաննէս Վարդապետ Միսիքեան - Կ. Պոլիս
Յովհաննէս Մուսղեան
Արշակ Ս. Մանուկեան - Կ. Պոլիս
Յ. Յովհաննէսեան
Անտոն Արլեան - Գաղատացի